

Т. ЄВТУХОВА

До питання вивчення курсу «Педагогічна ергономіка» в системі підготовки фахівців зі здоров'я людини

УДК 378.147 : 159.955 : 162.6 : 687.1

ВИКОРИСТАННЯ ПРИЙОМІВ ОРГАНІЗАЦІЇ МИСЛЕННЯ ЕДВАРДА ДЕ БОНО В ПРОФЕСІЙНІЙ ОСВІТІ

Олена Лихолат

кандидат педагогічних наук, доцент

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

м. Слов'янськ Донецької області, Україна

lykholato@gmail.com

Анотація. У статті з'ясовано, що засобом позитивного вирішення проблем професійної освіти є не лише узагальнення інформації, а й творче засвоєння накопиченого досвіду. Визначено, що високі вимоги до фахової підготовки випускника професійної освіти зумовлені бінарним характером (професійної і педагогічної складових) їхньої майбутньої діяльності. Метою статті є аналіз системи організації мислення Едварда де Боно і спроба використання окремих прийомів організації мислення за цією системою в професійній освіті при викладанні фахових дисциплін швейного профілю майбутнім педагогам професійного навчального закладу. Під час написання статті використано комплекс методів дослідження теоретичного та емпіричного рівнів. В основу методології дослідження покладено системний підхід. Виявлено, що основою методики організації мислення за системою Едвардом де Боно є: відхід від кліше й усталених моделей мислення; піддавання постійному сумніву допустимого; знаходження великої кількості й узагальнення альтернатив; усвідомлення нових ідей і ретельний огляд результатів; позитивне ставлення до випадкових сторонніх ідей; знаходження нових точок входження, від яких можна відштовхнутися, нових поглядів на ситуацію тощо.

Ключові слова: професійна освіта; педагог професійного навчального закладу; система мислення Едварда де Боно; латеральне мислення.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИЁМОВ ОРГАНИЗАЦИИ МЫСЛИТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ЭДВАРДА ДЕ БОНО В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Елена Лихолат

кандидат педагогических наук, доцент

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет»

г. Славянск Донецкой области, Украина

lykholato@gmail.com

Аннотация. Средством положительного решения проблем профессионального образования является не простое обобщение информации, а творческое усвоение накопленного опыта. Высокие требования к профессиональной подготовке выпускника профессионального образования обусловлены бинарным характером (профессиональной и педагогической составляющими) их будущей деятельности. Целью статьи является анализ системы организации мышления Эдварда де Боно и

Т. СВТУХОВА

До питання вивчення курсу «Педагогічна ергономіка» в системі підготовки фахівців зі здоров'я людини

попытка использования отдельных приемов организации мышления по этой системе в профессиональном образовании при преподавании специальных дисциплин швейного профиля будущим педагогам профессионального учебного заведения. В процессе написания статьи был использован комплекс методов исследования теоретического и эмпирического уровней. В основу методологии исследования был положен системный подход. Нами было выявлено, что основой методики организации мышления по системе Эдвардом де Боно являются: уход от клише и устоявшихся моделей мышления; подверженности постоянному сомнению допустимого; нахождения большого количества и обобщения альтернатив; хватание за новые идеи и тщательный обзор результатов; положительное отношение к случайным посторонним идеям; нахождения новых точек вхождения, от которых можно оттолкнуться, новых точек зрения на ситуацию и прочее.

Ключевые слова: профессиональное образование; педагог профессионального учебного заведения; система мышления Эдварда де Боно; латеральное мышление.

IMPLEMENTING EDWARD DE BONO'S APPROACHES OF STRATEGIC THINKING IN THE FIELD OF PROFESSIONAL EDUCATION

Olena Lykholat

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor

SHEE "Donbass State Pedagogical University"

Sloviansk, Donetsk region, Ukraine

lykholato@gmail.com

Abstract. Education is always regarded as a necessary factor of social development. One of the positive means to solve urgent problems in the field of professional education is not only systematization of the information, but also the creative accumulation and assimilation of the cultural experience and, as a result, of the scientific, artistic-design, project-constructive and/or technological principles of activities. The high standards to the future teachers' professional education are caused by the binary character of the future activities: the teacher should be both a professional and a pedagogue. The transformation of the professional education, while there are lots of global challenges in the world, leads to the activation of the creative potential of the future pedagogue at a professional educational institution.

The goal of this article is to analyze systems of thinking suggested by Edward de Bono, and to attempt implementing partially these approaches into strategic thinking in the field of professional education, i.e. in the future teachers' sewing specialization at a professional educational institution. According to the goal of the article, the whole complex of scientific approaches and methods has been used at the different theoretical and empirical levels. The systemic approach is in the core of the research, following the idea of the integrity of thinking expressed by Edward de Bono and of mechanisms which facilitate it.

At the moment in our volatile world there is a clear need in new type of thinking – creative and constructive, which allows to form new ideas and ways for development. The system of such a kind of thinking was developed by Edward de Bono. According to him, the main method for the process of problem solving should be: refusal from cliché and established patterns of thinking; perception of the problem with humor; continuous questioning

of permissiveness; change in the way of seeking for information; creation of integral values and projection of alternatives; finding the large number of alternatives; refusal from fixed classification and tags; celebration of new ideas and thorough result review process; positive attitude to random propositions; finding new “entry points” to problem-solving and new angles to view upon the situation.

As any other approach does, this new method of strategic thinking by Edward de Bono requires time and patience for assimilation, because it requires formation of new thinking habits using new ways. Such approach to thinking should be developed by the lecturer and the student.

Keywords: professional education; pedagogue at a professional educational institution; system of thinking introduced by Edward de Bono; lateral thinking.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Освіта завжди розглядається як необхідний фактор розвитку суспільства. Парадигма сучасної освіти полягає в тому, що вона супроводжує людину впродовж усього життя, вона перестає бути лише підготовчим етапом для професійної діяльності, виконує якісно нову роль у суспільстві, стає одним із провідних факторів його відтворення і динамічного розвитку. Пріоритетом державної політики сьогодення є якість освіти [14], зокрема і професійної, що вимірюється, серед іншого, обсягом здобутих когнітивних навичок майбутніх фахівців в умовах організації такого навчального процесу, який найбільш адекватно відповідає сучасним тенденціям розвитку національної та світової економіки та освіти.

Випускник професійної освіти має бути здатним до проектної діяльності в професійній сфері, знати принципи системного аналізу, уміти будувати та використовувати моделі для опису та прогнозування різних явищ у професійному середовищі, здійснювати їх якісний та кількісний аналіз, бути конкурентоспроможним, здатним приймати нестандартні рішення в нових нестандартних умовах, мати високу культуру творчого мислення. Високі вимоги до фахової підготовки педагога професійного навчального закладу зумовлені бінарним характером їхньої майбутньої професійно-педагогічної діяльності, що виявляється в поєднанні в ній двох складових: професійної (володіння професією швейного профілю / діяльністю конструктора-технолога) і педагогічної (володіння здатністю передати цю професію учням середніх професійних навчальних закладів).

Засобом позитивного рішення нагальних проблем професійної освіти є не просте узагальнення інформації, а творче засвоєння накопиченого в культурі досвіду та формування на цій основі нових принципів наукової, художньо-дизайнерської, проектно-конструкторської та технологічної діяльності. Саме творча особистість є інструментом інтеграції процесів соціалізації та комунікації в професійній діяльності педагога професійного

навчального закладу. Трансформація професійної освіти на тлі глобальних світових проблем висунула тему активізації творчого потенціалу майбутнього педагога професійного навчального закладу шляхом застосування прийомів організації мислення студентів професійної освіти за системою Едварда де Боно як предмет для серйозного ґрунтовного вивчення та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні проблеми творчого мислення привертали до себе увагу багатьох авторів. Серед них такі відомі дослідники, як Г. Альтшуллер, Р. Арнхейм, Н. Банток, М. Бердяєв, С. Беркун, І. Бескова, В. Біблер, Е. де Боно, С. Браун, Т. Бьюзен, П. Вайнцвайг, М. Вертгеймер, Т. Вуджег, І. Гераімчук, А. Гін, П. Діксон, В. Зінченко, М. Кашапов, Б. Клег, С. Кукалев, Н. Латипов, Б. Лемберг, Д. Лернер, Д. Макколд, М. Микалко, М. Мусійчук, Р. Мей, М. Норбеков, Я. Понамарьов, В. Пушкін, Ю. Тамберг, Ч. Філіпс та інші.

Роберт Грісбек, Максиміліан Тайхер у своїй книзі «Прокачай свій мозок!» підкреслюють, що гнучкість і стійкість людського мозку говорить про те, що він може розвиватися впродовж усього життя і адаптуватися до нових умов. Вони також наголошують на важливості правильно використовувати свій мозок, бережно ставитися до нього і тренувати, бо внутрішня структура та організація мозку пристосовуються до умов його функціонування [13].

Система мислення Едварда де Боно, яка була розроблена ним у другій половині ХХ століття містить неординарні погляди на структуру мислення, а також на можливості підвищення його ефективності, розвитку творчого потенціалу людини. Його система включає в себе науковий, освітній та прикладний характер [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Використання прийомів організації мислення й стимулювання творчої активності мозку Едварда де Боно в умовах професійної освіти сьогодні вивчено недостатньо, хоча і є доволі актуальною проблемою сучасної педагогічної науки.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз системи організації мислення Едварда де Боно і спроба використання окремих прийомів організації мислення за цією системою в професійній освіті при викладанні фахових дисциплін швейного профілю майбутнім педагогам професійного навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна освіта в контексті парадигми розвитку сучасного суспільства знаходить особливий характер з огляду на те, що її об'єкт, предмет і суб'єкти, будучи взаємозалежними і взаємодоповнювальними субстанціями, набувають нових обрисів. Об'єктом професійної освіти є, насамперед, інтелектуальна інноваційна навчально-професійна діяльність, що забезпечується в межах нових форм організації навчально-виховного процесу і прикладання діяльності в межах безпосередньої взаємодії теорії (науки) і практики (технології). Предметом професійної освіти є та інформація і ті професійно значимі знання і вміння, від якості і рівня засвоєння яких в сукупності залежить професійне становлення майбутнього педагога професійного навчального закладу.

Суб'єктами професійної освіти є викладач і студент (індивіди) – інтелектуали, один з яких (викладач) володіє знаннями і здатний передавати їх іншим, а інший (студент) володіє здатністю сприймати, перетворювати і опановувати інформацію. Крім того, частка елементів, які формують професійні компетенції майбутнього педагога професійного навчального закладу, крім знань доповнюється такими характеристиками, як культура, гуманістичні цінності, духовність, і інтегрується, перетворюючись в своєрідний інтелектуальний капітал, від якості якого залежить характер суспільного відтворення фахівця своєї справи. Уміння мислити є ключовою характеристикою інтелектуального капіталу конкурентоспроможного фахівця.

Традиційне мислення пов'язане з аналізом, судженнями і дискусією як провідним механізмом оцінювання ситуації [1, с. 8 – 11]. У стабільному світі цього було б достатньо, бо, виявивши типові професійні ситуації, можна було б розробити для них стандартні рішення. Однак в сучасному мінливому світі відчувається величезна потреба в новому мисленні – творчому, конструктивному, що дозволяє створювати нові ідеї та шляхи розвитку [3; 6; 7; 8].

Методики, запропоновані Едвардом де Боно, і є інструментами такого нового мислення. Ці методики активно використовуються в бізнесі і були впроваджені в найбільших міжнародних корпораціях – IBM, Du Pont, Prudential, AT & T, British Airways, British Coal, NTT, Ericsson, Total, Siemens. Тисячі шкіл по всьому світу використовують програми навчання за методиками Едварда де Боно (у США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії,

Ірландії, Великобританії, Китаї, Індії, Південній Кореї та інших країнах) [9, с. 3 – 5].

В академічному середовищі Едвард де Боно відомий як автор ідеї «латерального мислення», сутність якого можна сформулювати таким лозунгом: «Не чекай натхнення, а конструюй його». Сам термін (який сьогодні описує принцип цілої наукової концепції) автор запропонував в кінці 1960-х років [8]. В основі метода лежить простий постулат: не треба вирішувати проблему прямолінійно, більш перспективним буде шлях базований на постійній зміні точки відліку. На основі цього підходу Едвард де Боно створив концепцію латерального мислення і розробив практичні методики застосування такого мислення при вирішенні завдань різного характеру [2; 5; 10; 11].

У перекладі з англійської *lateral* буквально означає бічний, поперечний, спрямований у бік. Отже, латеральне мислення (*lateral thinking*) – це з області творчого мислення, це метод нестандартного підходу у вирішенні завдань. Творчі здібності та інновації – основні джерела тривалого і глобального успіху в сучасному світі, який постійно і дуже швидко змінюється. Розвиток творчих здібностей майбутніх педагогів професійних навчальних закладів і їхня готовність до інноваційної діяльності в виробничих умовах – головна мета сучасної професійної освіти.

Едвард де Боно у своїх книгах підкреслює, що наш розум віддає перевагу звичним, передбачуваним варіантам вирішення проблем. І це є нормою. Латеральне мислення шукає вирішення важких проблем завдяки незвичним методам, які зазвичай ігноруються звичним для нас логічним мисленням. Інструменти латерального мислення кидають виклик нормальній роботі самоорганізації мозку людини. Порівнюючи латеральне мислення з традиційним логічним, Едвард де Боно приходить до висновку, що на протигагу традиційному, латеральне мислення не передбачає обов'язкового покрокового руху думки, при якому помилка у вихідній позиції або будь-якій дії неминуче призведе до неправильного висновку.

Латеральне мислення дозволяє робити «стрибки» в будь-якому напрямку і припускатись помилок, які Едвард де Боно розглядає як проміжні кроки мислення. Латеральне мислення позбавляє від стереотипів і створює нові моделі – оригінальні, творчі, бо базується на інтуїції. Цей спосіб мислення складається з креативу та гумору [6; 9; 12]. Він

парадоксальний, але ефективний. Додамо лише, що загальновідома техніка «мозкового штурму» побудована саме на латеральному підході.

Оскільки наші почуття тісно пов'язані з мотивами та стимулами, ми можемо підвищити готовність до навчання студентів або роботи за рахунок створення *необхідного емоційного оточення*. Урівноваженість та впевненість посилюють цілеспрямованість та концентрацію, а правильно підібрана музика на практичних заняттях із проектування, конструювання, моделювання та технології виготовлення одягу сприятиме підвищенню здатності до засвоєння професійно значимих знань.

У своїх книгах Едвард Де Боно констатує, що освіта досі орієнтована на те, щоб завантажити студента максимальною кількістю знань і фактів, але не вчить його мислити. Точніше вчить мислити однобоко, приділяючи увагу в основному критичному мисленню. Критичне мислення потрібне, але, якщо людина не володіє іншими інструментами, то вона може потрапити в пастку і не буде здатна об'єктивно розглянути всі сторони проблеми, генерувати нові ідеї, орієнтуватися на практичний результат мислення [3; 4].

Едвард де Боно наголошує на важливості процесу сприйняття в мисленні [1, с. 52 – 82; 12, с. 105 – 185]. У ВНЗ студенти звикли абстрагуватися від сприйняття – вони отримують завдання з готовою вхідною інформацією: наприклад, як спроектувати нову модель одягу; як розробити її конструктивну будову; як змінити базову конструкцію під нову модель; як розробити послідовність технологічної обробки деталей та вузлів; як підібрати матеріали в пакет швейного виробу; як здійснити розкладку деталей крою на матеріалі тощо. Але в професійній діяльності все не так. Тут рішення задачі цілком залежить від початкового сприйняття проблеми різними фахівцями на своєму робочому місці. У більшості випадків кожен із учасників будь-якої професійно значимої дискусії є правим. Але це твердження є правильним виходячи з того, що кожен спирається на своє сприйняття, яке засноване на його власних принципах, його цінностях, його вихованні, його знаннях тощо.

З огляду на це потрібно вміти зосереджуватися не на тому, щоб переконати опонента, а на ефективній взаємодії для досягнення цілей, що і дозволяє виробити креативні пропозиції вирішення виробничих завдань, які задовольняють істинним інтересам учасників виробничого чи навчально-виховного процесу в професійному навчальному закладі.

Автор власної системи мислення, Едвард де Боно, зазначає, що до сих пір поширеною залишається орієнтація навчально-виховного процесу виключно на логічні принципи, запропоновані ще давньогрецькими філософами, які не здатні ефективно вирішувати сучасні проблеми. На противагу він пропонує свою – водну логіку (замість традиційної кам'яної) [1, с. 25 – 28]. Наприклад, згідно з прийнятою логікою, твердження може бути або істинним – або помилковим. А водна логіка є більш гнучкою – склянка може бути наповненою водою не повністю – «вона наполовину повна, і вона – наполовину порожня». Важливо, що водна логіка має серйозне практичне застосування.

Едвард де Боно справедливо зауважує, що панування кам'яної логіки свого часу призвело до розквіту науки і техніки, але абсолютно не просунуло вперед людські взаємини – до сих пір конфлікти, зокрема і в професійній сфері, вирішуються завдяки силі через невміння домовитися, поглянути на проблему більш ширше. Так само авторитаризм навчального процесу професійної освіти стримує розвиток мислення майбутніх педагогів професійних навчальних закладів.

Валентин Штерн зазначає, що з книг Едварда де Боно можна дізнатись про типові помилки мислення більшості людей [15]: відсутність досвіду впорядковувати власні думки; відсікання від себе нових творчих можливостей, що базоване на природній здатності мозку захищати себе від будь-чого нового, сприймаючи все нове за помилкове; опора на власне сприйняття світу, обмежене особистісними цінностями, принципами, поведінкою, мораллю; звичка спочатку робити висновок, а потім уже підганяти під нього різні обґрунтування, щоб довести його правильність; прагнення самостверджуватись, доводити власну правоту, замість того, щоб шукати істину і по-справжньому ефективні рішення; брак нешаблонного, свіжого погляду на речі, різнобічного підходу до вирішення проблеми, що властиве лише творчому, конструктивному складу мислення і постійне хапання за стандартне рішення, яке завжди лежить на поверхні; опора на застарілі способи дії, інструменти логіки та аналізу, які не підводили раніше, страх перед освоєнням нешаблонного підходу, навіть у процесі вирішення простих проблем.

Будь-які проблеми, які можуть вникати в процесі фахової підготовки майбутніх педагогів професійних навчальних закладів за Едвардом де Боно можна звести до трьох типів [6, с. 73 – 74]: 1) проблема, яка для вирішення

вимагає більше інформації або кращих методів обробки інформації; 2) проблема, яка для вирішення вимагає перебудови вже добутої інформації; 3) проблема, яка за сутністю не є проблемою взагалі, бо її ще необхідно усвідомити, визначити, вилучити і зрозуміти як проблему. Проблеми другого і третього типів вимагають для свого вирішення латерального мислення. Проблему першого рівня можна вирішувати мисленням, яке базоване на чистій логіці, яке є критичним.

Отже, можна з впевненістю стверджувати, що для сприяння розвитку латерального мислення в студентів у процесі викладання фахових дисциплін професійної освіти слід використовувати проблеми другого і третього типів і відходити від проблем першого типу, які широко й активно використовуються в сучасній практиці професійної освіти.

Аналізуючи книги Едварда де Боно можна виділити кілька методичних порад, які мають сприяти підвищенню ефективності виконання будь-яких завдань, допомагати вирішенню проблем усіх трьох типів [9, с. 110 – 302]:

- відхід від кліше й усталених моделей мислення; ставлення до проблеми з гумором; піддавання постійному сумніву допустимого;
- пошук зміни в послідовності надходження інформації, самій інформації; створення інтегрованих цінностей і проектування можливостей;
- знаходження великої кількості й узагальнення знайдених альтернатив; відмова від фіксованої класифікації та ярликів;
- усвідомлення нових ідей і ретельний огляд результатів; позитивне ставлення до випадкових сторонніх ідей;
- знаходження нових точок входження, від яких можна відштовхнутися, нових поглядів на ситуацію.

Висновки. Безумовно, як і будь-яка методика, система мислення Едвард де Боно вимагає часу і терпіння для свого засвоєння: необхідно сформувати звичку мислити за встановленими правилами. До того ж ця звичка має бути вироблена як викладачем, так і студентом. Подальших наукових розвідок потребує проблема конструювання моделі професійного навчання з використанням системи організації мислення Едварда де Боно. Цікавим із науково-практичного погляду може видатися система навчальних завдань із фахових дисциплін, які для вирішення вимагатимуть використання латерального мислення студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боно Э. Водная логика / Э. Боно; пер. с англ. Е. А. Самсонов. – Мн.: «Попурри», 2006. – 240 с.
2. Боно Э. Генератор креативных идей / Эдвард де Боно. – СПб.: Издательство: Питер, 2008. – 192 с.
3. Боно Э. Искусство думать: Латеральное мышление как способ решения сложных задач / Эдвард де Боно. – М.: Альпина Пабlisher, 2015. – 172 с.
4. Боно Э. Красота ума / Э. Боно; пер. с англ. П. А. Самсонов. – Мн.: Попурри, 2012. – 240 с.
5. Боно Э. Курсы развития мышления / Э. Боно; пер. с англ. – Мн.: Попурри, 2012. – 128 с.
6. Боно Э. Латеральное мышление / Э. Боно; пер. с англ. Е. А. Самсонов. – Мн.: «Попурри», 2005. – 384 с.
7. Боно Э. Научите себя думать: самоучитель по развитию мышления / Э. Боно; пер. с англ. А. А. Курсков. – М.: ООО «Попурри», 2005. – 288 с.
8. Боно Э. Рождение новой идеи / Э. де Боно; Под общ. ред. и с послесловием док. психол. наук проф. О.К. Тихомирова. – М.: Изд-во "Прогресс", 1976. – 144 с.
9. Боно Э. Серьезное творческое мышление / Э. Боно; пер. с англ. Д. Я. Онацкая. – Мн.: ООО «Попурри», 2005. – 416 с.
10. Боно Э. Шесть фигур мышления / Э. де Боно. – СПб.: Питер, 2010. – 112 с.
11. Боно Э. Шесть шляп мышления / Э. де Боно. – СПб.: Питер Пабlishинг, 1997. – 256 с.
12. Боно Э. Я прав – вы заблуждаетесь / Э. Боно; пер. с англ. Е. А. Самсонов. – Мн.: «Попурри», 2006. – 368 с.
13. Грисбек Р. Прокачай свой мозг! / Р. Грисбек, М. Тайхер; пер. с нем. С. Э. Борич. – Минск: Попурри, 2015. – 224 с.
14. Концепція забезпечення якості вищої освіти України За результатами проекту Tempus «TRUST» [Concepts for the care of Ukraine's visibility for the sake of the results of the Tempus project «TRUST»]. – Режим доступу: http://www.cs.jyu.fi/ai/QA_Concept.pdf.
15. Штерн В. Тренировка мозга для генерации золотых идей. Школа Эдварда де Боно [Електронний ресурс] / Валентин Штерн. – 2010. – 192 с. – Режим доступу: <https://rutlib.com/book/17377>

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bono, E. (2006). *Vodnaya logika [Water logics by Edward de Bono]*. Minsk: «Popurri» [in Russian].
2. Bono, E. (2008). *Generator kreativnykh idey [Generator of creative ideas]*. Saint Petersburg: Izdatelstvo: Piter [in Russian].
3. Bono, E. (2015). *Iskusstvo dumat: Lateralnoe myshlenie kak sposob resheniya slozhnykh zadach [Thinking art: Lateral Thinking as a means of solving complex problems]*. Moscow: Alpina Pablisher [in Russian].
4. Bono E. (2012) *Krasota uma [HOW TO HAVE A BEAUTIFUL MIND by Edward de Bono]*. Minsk: Popurri [in Russian].
5. Bono, E. (2012). *Kursy razvitiya myshleniya [Courses in developing thinking]*. Minsk: Popurri [in Russian].
6. Bono, E. (2005). *Lateralnoe myshlenie [Lateral thinking]*. Minsk: «Popurri» [in Russian].

7. Bono, E. (2005). *Nauchite sebya dumat: samouchitel po razvitiyu myshleniya* [Teach yourself to think:]. Moscow: ООО «Popurri» [in Russian].
8. Bono, E. (1976). *Rozhdenie novoy idei* [Appearing of new idea]. Moscow: Izdatelstvo «Progress» [in Russian].
9. Bono, E. (2005). *Seryoznoe tvorcheskoe myshlenie* [Serious creative thinking]. Minsk: ООО «Popurri» [in Russian].
10. Bono, E. (2010). *Shest figur myshleniya* [Six thinking images]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
11. Bono, E. (1997). *Shest shlyap myshleniya* [Six hats of thinking]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
12. Bono, E. (2006). *Ja prav – vy zabluzhdaetes* [I am right – you are wrong]. Minsk: «Popurri» [in Russian].
13. Grisbek, R. (2015). *Prokachay svoj mozg!* [Pimp your drain]. – Minsk: Popurri [in Russian].
14. *Kontseptsiiia zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity Ukrainy Za rezuljtatamy proektu Tempus “TRUST”* [Concepts for the care of Ukraine's visibility for the sake of the results of the Tempus project "TRUST"]. – Retrieved from http://www.cs.jyu.fi/ai/QA_Concept.pdf. [in Ukrainian].
15. Shtern, V. (2010). *Trenirovka mozga dlja generatsii zolotykh idej. Shkola Jedvarda de Bono* [Brain training to generate golden ideas. Edward de Bono School]. – Retrieved from <https://rutlib.com/book/17377> [in Russian].